

VALLÁSI TÉMÁJÚ SZAKTANÁCSADÁS

© dr. Szalai András, Apológia Kutatóközpont, www.apologia.hu (v.3. 2017.02.10.)

Az elmúlt évtizedekben a nyugati lelkigondozás és lelkipásztorlás több olyan területtel bővült, amely a sajátos problémák miatt speciális képzést igényel (pl. drogosok). Ide tartoznak azok az erőfeszítések is, amelyek az ún. „szekták” egyénre gyakorolt negatív hatásait próbálják kezelni. Mivel viszonylag új területről van szó, amelyet ráadásul a média is mindig erősen befolyásolt, a szakmában egymásnak ellentmondó szemléletekkel, kétes és beváltak tűnő módszerekkel, illetve sajátos, de eltérően értelmezett szakkifejezésekkel találkozhatunk.

Ez a tanulmány elsősorban az amerikai és hazai tapasztalatokat kívánja bevezető jelleggel összefoglalni, és kísérletet tesz több közhasználatban levő angol szakki-fejezés meghatározására. Gyakorlati tanácsokkal kíván szolgálni mindenkinek, aki pszichológusként, pedagógusként vagy lelkipásztorként találkozik a problémával, illetve azoknak, akik ilyen tanácsadást igénybe vennének. Az érintettek a jövőben talán több helyen fordulhatnak szakképzett segítségért, mint ma.

1. Két módszertani irányzat

1.1. Visszaprogramozás (*deprogramming*)

Ez a hazánkban jobbra ismeretlen fogalom még a hetvenes években keletkezett az Egyesült Államokban. A visszaprogramozás elvi alaptétele, hogy az emberi lélek át- és visszaprogramozható, a másik pedig az, hogy a „szektákba” bekerült fiatal – ha nem is konkrét „agymosással” (amiről még lesz szó), de valahogyan – „programozva lett”, és ezért képtelen magától otthagyni az adott vallási csoportot. Az elmélet szerint minél régebb óta van „bent”, és minél tovább marad, annál kisebb az esély arra, hogy önként kijöjjön, mert a „szektás imput” folyamatosan növekszik és erősödik. Ha pedig már meg is szakad vele a kapcsolat (elköltözik kommunába, asramba vonul, vagy állandóan úton van), akkor az egyetlen ellen-szer az, hogy a „programot” át kell írni, még hozzá *minden áron*: akár a tag erőszakos elrablásával is.

Ezt az elméletet az Egyesült Államokban a 70-es években induló, polgári kezdeményezésű és erősen vallásellenes *Anti Cult Movement* (szektaellenes mozgalom) propagálta, és USA-szerte többtucat „profi” deprogramozó kezdett el működni. A módszer mindenestre kezdettől fogva sok ellenzőre talált. A pszichológiai képe-sítéssel rendelkezők mellett sarlatánok is működtek, akik iparszerűen, nagy összegért vállalkoztak a fiatalok „kihozására”. Megígértették a hozzátartozókkal, hogy gyermeküket átengedik a „szakértőknek”, és csak akkor szólnak bele a „folyamatba”, ha erre megkérik őket.

A gyakorlatban a kihozási folyamat úgy történt, hogy a rendszerint többtagú deprogramozó csoport a fiatalt megfigyelte, majd az első adandó alkalommal elrabolta: autóba tuszkolta, és például egy vidéki nyaralóban vagy állandóan mozgásban levő lakókocsiban hozzákezdett az „visszaprogramozáshoz”. A fiatalt arra *kényszeríteték*, hogy a „szektáról” szóló videofilmet nézzen végig, és szembesüljön a vezető(k)ről szóló terhelő adatokkal, leleplező kritikákkal. Ezzel az információs bombázással és más manipulatív eszközökkel próbálták meg felszámolni a fiatalnak a csoporthoz való kötődését, több-kevesebb sikerrel. Egy ilyen visszaprogramozás történetét mesélt el a hazai tévében is játszott, „A szekta vonzásában” (*Split Image*) című film.

Nekünk ma már nyilvánvaló a módszer embertelensége, sikerességének kétségessége. Aki csak rövid ideig tartozott egy adott csoporthoz, azt az új információk normális párbeszédkörülmények között is meggyőzték volna. Akinek viszont az évek alatt már a személyes kapcsolatai is teljesen a csoporton belülré korlátozódtak, és azonosult a csoporttal, arra a visszaprogramozás mint helyzet csak *újabb* traumatikus hatást gyakorolt. Ez utóbbiak eleve nehezebben szembesültek az információkkal, és joggal kérdőjelezték meg elrablói indítékait („Csak pénzért csinálják!”) és módszerét is („Erőszakkal az igazságot?!”).

A visszaprogramozás alá kerültek előtt két út állt. Ha a kényszerhelyzet okozta düh vagy apátia elég erőt adhatott nekik az ellenálláshoz, akkor bár a testüket egy időre kihozták a csoportból, a fejük (hitviláguk, életszemléletük) ott maradt. Amint tudtak, visszatértek a csoportba, ahol hősként ünnepezték őket, és még mélyebben beépültek. Ha „betörték”, és keserűen mindent feladtak, hónapokra volt szükségük a „közbeavatkozás” kiheveréséhez is. Sok eset jogi következményeket, pereket vont maga után. Az is előfordult azonban, hogy az ex-tag utólag megköszönte, hogy időben kihozták éppen öngyilkosságra készülő csoportjából.

Deprogramozók elszigetelten még mindig léteznek az USA-ban, és szolgálatukat kétségbe esett szülők még mindig igénybe veszik. Tevékenységük a szakmai és a jogi nyomás miatt azonban egyrészt finomodott, másrészt megszűnőben van. A hazai jogi viszonyokra tekintettel meg kell jegyezni, hogy a 18 év alattiak, azaz kiskorúak esetében *a szülők* döntése számít, és a rendőrség az ő oldalukon áll. Nagykorúak esetében azonban nincs jogi alapja, sőt *törvénybe ütköző* cselekedetnek számít, ha valakit például elrabolnak, és akarata ellenére világnézetének a megváltoztatására (vagy bármire) kényszerítenek. Magyarországon nem ismeretes, hogy valaha is működött volna „visszaprogramozó”.

1.2. Vészkijárat tanácsadás (*exit counseling*)

Az USA-ban a deprogramozás helyett ma már összehasonlíthatatlanul elterjedtebb az ún. „vészkijárat tanácsadás”. Nevezhetjük exit vagy tranzit tanácsadásnak is, mert a szektát már elhagyó („exit”), vagy pedig átmeneti- és döntéshelyzetben („tranzit”) levő embereknek próbál segíteni.

A visszaprogramozókhoz képest ezeknek a tanácsadóknak a képzettségi szintje (pszichológiai, illetve vallástudományi végzettsége) egyértelműen magasabb. Bár a visszaprogramozók és a vészkiárat tanácsadók általában ugyanazokat az információkat adják át klienseiknek (video-, audio- és nyomtatott anyagok, amelyeket megfelelő kutató- és oktatóközpontok készítettek, illetve ők maguk állítottak össze), az adatokat igen eltérő *módon* használják.

Míg a visszaprogramozó hatást akar velük gyakorolni, és a klienset mielőbbi döntésre akarja rábírni, a vészkiárat tanácsadó arra *invitálja* kliensét, hogy a valóban szabad és felelős döntés érdekében *éljen a lehetőséggel*, hogy utána néz bizonyos dolgoknak, kérdéseknek. Ezenkívül, míg a visszaprogramozók még a 90-es évek elején is dollárezreket kértek az „akcióért”, a vészkiárat-tanácsadók sokkal kevesebért, *reális* költségtérítés ellenében dolgoznak (pl. utazási, másolási költségek). Sokukat támogatja alapítvány, egyház vagy önkormányzat, így sokuk gyakorlatilag ingyen tud segíteni. A vészkiárat tanácsadás szakmailag, jogilag és erkölcsileg is tiszta alapokon áll, ezért nagyobb iránta a hozzátartozók és a szakintézmények bizalma. Bár a visszaprogramozással kapcsolatban kialakult előítéletek miatt egyes visszaprogramozók igyekeztek magukat vészkiárat tanácsadónak kiadni, a hamar megmutatózó módszertani különbségre sok hozzátartozó időben felfigyelt, és máshoz fordult segítségért.

Érdekes tény, hogy a területen dolgozók több mint háromnegyede egykor *maga is tag volt* valamelyik újabb vallási-, gazdasági- vagy politikai szektában, szakmai tekintélyét pedig tapasztalataival és folyamatos önképzéssel szerezte meg. Bár mindig akad olyan tanácsadó, aki a tanácsadásba is továbbviszi feldolgozatlan indulatait, a többség gyógyult lélekkel, és a csupán elméleti ismeretekkel rendelkezőknél sokkal nagyobb együttérzéssel és hatékonysággal szolgálja sorstársait. Magyarországon sajnos alig néhány néhány lelkész és pszichológus végez alkalmasan ilyen jellegű tanácsadást.

2. Jelenségek és szakkifejezések

Egyes vallásközösségek kétségtelenül nagymértékű életviteli, viselkedési és személyiségbeli változást váltanak ki új tagjaikból. Ennek az okát a szakemberek, a jelenlegi és a volt tagok mind másban látják (a hiedelemek, bizonyos élmények, a radikalitás, az összejövetele milió stb.). A vélemények boncolgatása helyett itt és most csak az egyik lehetséges okkal foglalkozunk, a manipulálás fajtáival.

A személyiség nagyfokú megváltozását – érthető okokból – elsősorban a hozzátartozók élik meg sokszerűen, különösen ha azt negatívnak találják. Újkeletű meggyőződése vagy viselkedése alapján képtelenek elképzelni, hogy *magától* változott volna meg ennyire, ezért szoktak manipulációra gyanakodni, „agymosással” vádaskodni. Magát a jelenséget azonban nem lehet úgy kezelni, hogy nem tisztázzuk, mit is értünk a fogalom alatt, amellyel leírjuk.

2.1. Agymosás (*brainwashing*)

Maga a fogalom természetesen csak hasonlat, amit senki sem vesz szó szerint. A háttérben olyasmi áll, ami eddig csak ritkán, háborús körülmények között és politikai diktatúrák alatt történhetett meg, vallási szektákban azonban csak kivételesen. Agymosásról akkor beszélhetünk, ha bizonyítani tudjuk, hogy valakit erőszakkal képtelenné tesznek az önálló gondolkodásra, és akarata ellenére bizonyos információk, egy ideológia vagy értékrend elfogadására kényszerítnek. Durva beavatkozásról van szó, amelynek során egyrészt a pszichés ellenállást legyengítik (pl. alvás-, étel- vagy italmegvonás, erős hatású szerekkel való kezelés), másrészt a legyengült elmét folyamatosan információ felvételére kényszerítik (pl. kényszerített figyelemösszpontosítás: kiabálnak, filmet nézetnek, kazettát hallgattnak vele). Ez az eljárás céljait és eszközeit tekintve is sérti az ember alapvető világnézeti és lelkiismereti szabadságjogait. Technikájának ismeretése nem is a vallások, hanem a *politika* világából származik, konkrétan a koreai háborúk idejéből.

Az új vallási közösségekkel szemben „agymosással” vádaskodók többsége azt nem látja át, hogy amikor valaki egy vallási közösséghez csatlakozik, akkor nem bábként engedelmeskedik (mintha átprogramoznák), hanem *döntéseket hoz*. Ő is a rendelkezésére álló (!) információk alapján dönt, tehát legalább részben racionálisan. Megelőlegezett, megalapozottnak vélt *bizalom* alapján gondolkodik, ezért nem merül fel benne (azonnal) a kritikus gondolkodás.

Ha az emberek varázsütésre kerülnének bele – akármilyen – mozgalomba, közösségbe vagy szervezetbe, akkor később is képtelenek lennének a gondolkodásra, és egyikük sem lenne képes onnan *magától* kijönni. A nemzetközileg igazolt statisztikák azonban azt bizonyítják, hogy az emberek többsége a manipuláció ellenére is *képes* nemet mondani a valóban manipulatív csoportok kínálatára és vezetőinek. A tehetetlenség mítoszáról („Kimosták az agyát, nem tehetünk semmit!”) ki kell mondani, hogy károsan befolyásolja a hozzátartozók és tanácsadók hozzáállását, mert a reménytől és a célszerű cselekvéstől is megfosztja őket. Az ember tehát lehet megtévesztés áldozata, de az új ismeretek, szempontok *újra* döntéshelyzetbe hozzák. Legalábbis optimális esetben.

Az információ ugyanis *önmagában* azonban nem feltétlenül elég. Az emberek nem pusztán egy elvont világnézet miatt vesznek fel egy vallást, hiszen a vallás nem csupán elméleti szerepet tölt be az életükben, hanem az egész életükre kihat. Csatlakozásukban ráadásul tudatos és nem tudatos érzelmi okok is szerepet játszanak. Ezért ha az adott vallás egyik elvi elemét vagy egy szellemi tekintélyszemélyt illetően kétségek merülnek fel, attól még az adott vallás többi eleméhez, azaz egészéhez ragaszkodhatnak. Az információnak a *jelentőségét* kell felfogni, ez pedig komoly lelki erőt igényelhet: intellektuális, morális és emocionális függetlenséget. Ez pedig – különböző okból – nem minden esetben fejlődik ki.

Tudomásul kell venni, hogy vannak olyanok, méghozzá nem is kevesen, akik egyszerűen *jól érzik magukat* egy olyan vallási mozgalomban, közösségben vagy szervezetben, amelyet a társadalom furcsának vagy szélsőségesnek ítél. Vannak, akik szívesen kerülnek függő helyzetbe, mert ez kielégíti bizonyos igényeiket, *nem tudatos* lelki szükségüket, hiányaikat. Manapság például tömegek nőnek fel apa nélkül, a szeretettség és a vezetettség biztonságtudata nélkül, egyes vallási vezetők vagy szervezetek pedig éppen ilyen apapótló szerepet töltenek be az ilyen emberek életében. Nem engedik felnőni őket, és esetenként könnyű dolguk van, mert egyesek nem is akarnak felnőni.

Nem szabad őket ezért „abnormálisnak” bélyegezni: egyszerűen itt tartanak. Sokuk éveket, évtizedeket élhet le boldogan vagy boldogtalanul egy vallási csoportban, míg egy napon, felismerve a megtévesztést és átérezve a lelki hiányaival, sebeivel való visszaélést, képes felnőtt döntést hozni, távozni, és „normális” életet kezdeni. Mindenre van példa.

Érthető a társadalom tanácsstalansága, tehetetlensége, a tragédiákat, botrányokat követő időnkénti szektahisztéria, de egy vallási közösség *tagjait* nem szabad a vezetőik bűnei, idegenül ható hiedelmeik vagy a lélektani visszaélés gyanúja miatt megbélyegezni. Ami pedig a jogi megoldásokat illeti, a psziché és a transzcendencia világában nemigen használnak. Ami valóban használ, az az ismeretterjesztés, a megelőzés, utólag a megfelelő lelkigondozás, a valóban kriminális esetekben pedig a rendőr, illetve a jó ügyvéd.

2.2. Manipulálás (*manipulation*)

Több jel is utalhat annak *lehetőségére*, hogy egy vallási csoportban a keresőket, illetve a már tagokat manipulálják, azaz valamilyen módon visszaélnék a helyzetükkel, a bizalmukkal. A tudatosan vagy nem tudatosan alkalmazott eszközök három dimenzióban jelennek meg, de ritkán mind vagy egyszerre:

- a kognitív dimenzió: eszmei befolyásolás, reklámbemutató, beépített félelmek
- a szociológiai dimenzió: szeretet-bombázás, misztikus tekintéllyel való visszaélés, csoportnyomás, uniformizálás
- a biológiai dimenzió: fizikai szükségleteken keresztüli befolyásolás.

2.3. Eszmei befolyásolás (*mental influence, mind control*)

Az agymosásnál sokkal használhatóbb és a szakirodalomban is elterjedtebb ez a kifejezés. Eszmei befolyásolásnak számít tulajdonképpen minden új ismeret, összefüggés vagy szempont szóbeli vagy írásbeli átadása. Önmagában semleges dolog, hiszen gyakorlatilag mindennemű oktatásnak, tanításnak ez a lényege. Ha az, amit valaki a másikkal megoszt, igaz és teljes ismeret, valós és fontos összefüggés, gyakorlatilag alkalmazható és pozitív gyümölcsű dolog, akkor maga a befolyásolás etikai szempontból megkérdőjelezhetetlen.

Ha azonban az egyik fél *tudatosan* csak félismeretet közöl, valamit eltitkol, hogy félrevezesse a másikat *anélkül*, hogy az észrevenné, akkor az már a másik ember gondolkodásának az ellenőrzésére (*mind control*) tett kísérlet. Ez különösen akkor válik veszélyessé, ha valaki emberfeletti, isteni tekintélyt igényel a saját szavainak, és ennek megfelelő mértékű engedelmisséget vár el a hallgatóitól, bár kilétét és állításait nem tudja mások számára is kényszerítő erővel igazolni.

2.4. Reklámbemutató (*business-type presentation*)

A vallási manipuláció sokszor gyakorlatilag ugyanazokra a fogásokra épít, mint a reklámpar, csak az áru más, és az elv alkalmazásának a *tudatossága* eltérő mértékű. Sok „próféta” és „mester” ösztönösen jól adja el magát, a *szándékos* szellemi félrevezetés vádját azonban bizonyítani is tudni kell.

A vallási reklám lényege hasonló a gazdasági hirdetésekéhez. Valóban *vonzó* dolgokat kínálnak megvételre, *jól hangzó* leegyszerűsítéssel, *egyoldalúan* pozitív beállítással, *nehezen ellenőrizhető* forrásokra hivatkozva, az esetleges negatív mellékhatásokat és a kritika létezését *elhallgatva*. Meggyőzik az embert arról, hogy valami „hiányzik” neki (ha nem hiányzott, akkor is), megmondják neki, hogy mi is „az igazi” problémája (akkor is, ha egészen más), majd felajánlják a probléma egyetlen ellenszerét, amelyet csak bizonyos *feltételekkel* (anyagiak, tagság, engedelmisség) lehet megszerezni.

2.5. Szellemi tekintéllyel való visszaélés (*abuse of mystical authority*)

Minden vallási vezető rendelkezik bizonyos szellemi tekintéllyel, ami önmagában nem rossz, ha azt az emberek lelki *építésére* használhatja. Tekintélyének forrása vagy saját maga (saját állításai önmagáról, saját tettei, élményei), vagy mások róla szóló állításai (tanúk), vagy hűsége a vallási közösség által elfogadott végső tekintélyhez (szentírás, hagyomány, gyűlés), illetve ezek keveréke.

A szellemi tekintéllyel való *visszaélés* lehetőségére utal, amikor a vezető(ség) állandóan emberfeletti felhatalmazására, hatalmára hivatkozik, hogy teljes engedelmisséget várhasson el a tagságtól. A vezető állításai, hogy pl. *ő* az Isten, vagy *a* közvetítő az Istenhez, hogy túlvilági vagy földönkívüli lényektől kap „kinyilatkoztatást”, hogy különleges „kenete”, azaz felhatalmazása van, hogy érintésével vagy más módon misztikus-paranormális élményeket tud produkálni a beavatottakban stb. gyakorlatilag *megkérdőjelezhetetlenné* teszi az állításait és utasításait. Akik pedig meghajolnak az ilyen hatalom előtt, azoktól az ilyen vezető(ség) rendszerint átveszi a gondolkodás és a lelkiismereti döntés felelősségét.

Az önálló döntéstől és saját felelősségtől való megszabadításért egyesek öntudatlanul vagy tudatosan is hálásak, mert nem nőttek fel, és nem is akarnak. Más, önállóbb személyiségek bár elfogadják a helyzetet, legbelül tiltakoznak ellene. A

tekintélyével visszaélő vezető számára csak egy a fontos: hogy a tagok ráutaltak, vezethetők, azaz kiskorúak maradjanak. Amikor azonban a „mesterről” kiderül, hogy ő is csak ember, a „prófétáról”, hogy hamis, akkor tekintélyük összeomlása újra szabad utat nyithat azoknak, akik eddig önként bezárták magukat e falak mögé. A tanulság nem az, hogy mindenféle tekintélyt el kell utasítani, hanem hogy jól nézzük meg, kinek és miért hiszünk, és mekkora beleszólást engedünk neki az életünkbe!

2.6. Beépített félelmek (*built-in phobias*)

Amikor valaki vágya, akarata ellenére is képtelen (azaz nem mer) távozni egy vallási csoportból, akkor olyan külső kontrollal kell számolni, amely beépült *félelmek* révén működik. Az illető ilyenkor attól fél, hogy elveszti az (akármilyen értelemben vett) üdvösségét, életéről az áldást, az egészségét, a megélhetését vagy egyszerűen az emberi kapcsolatait. Mivel a gondolkodásában mindez az adott vallásközösségen *belüli* léttől vált függővé, az onnan való kikerüléssel mindez elveszthetővé válik. E félelmek reális volta vagy nagyon is kézzelfogható (pl. anyagi veszteség, megszakadó kapcsolatok), vagy ha nem is az, attól még valóságosnak tűnik (pl. az üdvösség, az áldás, képességek elvesztése). Ezért ez utóbbi területen a teológiai-világnézeti és a jogi útmutatásra is szükség lehet.

2.7. Szeretet-bombázás (*love bombing*)

Ezt tartják a legveszélyesebb, mert legnehezebben észrevehető manipulatív eszköznek. A probléma nyilván nem magában a szeretetben van. Ha valakit valahol szeretettel fogadnak, akkor ez nem azt jelenti, hogy garantáltan „valami szektába került”. Sokkal inkább a mögöttes szándék, a *motiváció* a kérdéses, ezt azonban csak utólag lehet megítélni.

Ha a közösségbe látogatóban csak a lehetséges új tagot látják, és *csak ezért* igyekeznek kellemes élményekkel, érdeklődéssel körülvenni, ha *ezért* igyekeznek minél többet megtudni róla, lelki érdeklődéséről és családi háttéréről, akkor a látszólagos elfogadás *csak addig* fog járni az új embernek, amíg teljesíti a feltételeket. Ha azonban a csoportban megszabott idő alatt nem formálódik a belső elvárásokhoz, ha engedetlen a szellemi tekintélyszemélyekkel, a vezetőséggel, a szervezettel szemben, akkor az addig szívélyes hangnem hirtelen fenyegetővé és elítélővé válik („lázad”, „aberrált”, „démonok befolyásolják” stb.), vagy a kapcsolat hirtelen közömbössé válik. Az is leleplezi a motivációt, ha a vallási közösség csak a beavató szertartásig (keresztség, beavatás, nyilatkozat aláírása stb.) bánik az illetővel elfogadóan, utána azonban egyszerűen besorolja a „munkások” közé, mások beszerzésére buzdítja, és nyomást gyakorol rá, hogy kérdés nélkül teljesítse az elvárásokat. Mivel nem láthatunk bele a szívekbe, a motiváció többnyire utólag derül ki. Az álságos viselkedés azonban *mindig* elárulja magát: akiben valóban feltétel nélküli szeretet él mások iránt, az minden *ellenére* szeret.

2.8. Uniformizálás (*uniformism*)

Amikor az emberfeletti tekintélyen vagy közmegegyezésen alapuló szabályok fontossága az ember fölé kerül, akkor ezek a szabályok az egyének lelkét károsíthatják, ahelyett hogy segítenék és óvnák. Ilyenkor egy vallási közösségben a törvényeskedés (legalizmus) uralkodik. Erre legszembetűnőbben az *egyformaság* utal. A tagok nem csak elvekben és mentalitásban, hanem külsőségekben (ruházat, táplálkozás, viselkedés stb.) is hasonlóvá és könnyen felismerhetővé válnak, sőt, akár a személyiségük is *egy* bizonyos személyiségtípus irányába változik. Ennek a háttérben rendszerint az áll, hogy a vezető személyiség vagy testület már nem pusztán példakép, hanem *bálvány*. A tagságra gyakorolt erőteljes, életvitel- és személyiségmódosító hatás mögött az elvárások és a számonkérés jól kiépített rendszerének kell állnia.

2.9. Csoportnyomás (*peer pressure*)

A csoportnyomás lehetőségére utal az állandó vagy túl gyakori közös program, a olyamatos oktatás, állandó együttlét, személyes felügyelet. Ilyenkor az *egyedüllét hiánya* miatt nincs mód az egészséges érzelmi távolságtartásra, nincs idő a hallottak-tanultak megszűrésére, az egyéni véleményformálásra. Ilyen helyzetben csak az erős személyiségek tudják vállalni a többséggel szemben a saját gondolataikat, értékeiket és érzéseiket, vagy akár a távozás konfliktusát.

Nem könnyű azonban tárgyilagos szempontokat találni annak a megítéléséhez, hogy kinek mi „túl gyakori” vagy „állandó”. Kézenfekvő szempont az új tag saját mércéje: ha ő maga kevesebb összejövetelre járna, ha több ismeretet már képtelen befogadni, és kényelmetlenül érzi magát ebben a helyzetben, de „muszáj” menni, együtt lenni, és mindenhez jó képet vágni, akkor tényleg nem önként cselekszik, hanem nyomásra, mások elvárásainak próbál megfelelni. Félreértés ne essék: a legtöbb vallásban létezik valamilyen értelemben vett lelki fejlődés, így a tagokkal szembeni elvárásokat és terhelhetőségüket illetően optimális esetben tudják, hol a határ, és mi valóban motiváló. A szektás mentalitású irányzatokat azonban a saját tagjaikkal szemben is nagyfokú *türelmetlenség* jellemzi, ezért alkalmazzák a vezetők a maniulatív kontroll eszköztárát.

2.10. Szükségleten keresztüli befolyásolás (*biological control*)

A testi szükségleteken keresztüli befolyásolás lehetősége akkor adott, ha a tagok nem ehetnek, ihatnak vagy alhatnak eleget, ugyanis ez legyengíti a testi-lelki ellenálló képességüket. (Ezt a helyzetet a legtöbb ember csak a csoportnyomásnak való engedés után képes önként elfogadni.) Ide tartozik még a térítők erotikus fellépése is, amely hormonális úton befolyásolja az érdeklődő világnézeti döntését, illetve a lakóközösségekben élő vallási csoportok esetében a szexuális szabadosság vagy szexualitás-ellenesség, mert a függés és a feszültség egyaránt nehezzé teszi a józan gondolkodást, azaz befolyásolhatóvá tesz.

3. Etikai kérdések

3.1. A kliens igénye

Aki egy vallási közösség aktív tagja volt, és kilépésekor addigi világnézetét ki kellett dobnia az ablakon, annak egyfajta szellemi vákuum marad a lelkében. Ha betöltetlen marad, az ember megkeseredhet, és mereven elutasítónak válhat a vallás minden formájával és megnyilvánulásával szemben.

A kilépők többsége természetes módon erős kényszert érez arra, hogy a felmerülő világnézeti kérdésekre *minél előbb* megoldást találjon. Lehetnek olyan természetfeletti vagy annak tűnő élményeik is, amelyekkel egyedül nem tudnak mit kezdeni. Vagy egyáltalán nem remélnék másoktól megértést, és magukba zárkoznak, vagy tudják, hogy segítségre szorulnak, és el is várják „szakember” magyarázatát, útmutatását. Ez az igény azonban a lelkigondozó számára komoly kérdéseket vet fel.

3.2. A tanácsadó hozzáállása a hithez

Mivel *vallási* témájú szaktanácsadásról és dolgokról van szó, nem elhanyagolható szempont, hogy maga a tanácsadó mennyire tartja reálisnak az ún. transzcendens (Isten, lélek, túlvilág, szellemi lények) létezését, mennyire ismeri a vallások világát, és hogyan értékeli a vallásos életet vagy egy bizonyos vallást. Exit vagy tranzit helyzetben levők számára fontos tudni, hogy mi a pszichológus vagy lelkész *saját* világnézeti meggyőződése. Ezért választanak eleve civil pszichológust vagy egy bizonyos felekezethez tartozó lelkészt.

Egyfelől tehát, van olyan **pszichológus**, aki a vallást *pusztán* pszichológiai-neurológiai jelenségnek tekinti, és a transzcendens dimenziót nem valósnak, a rá való hivatkozást hibás megküzdési mechanizmusnak, elakadásnak ítéli. Ha kliense a transzcendens élményeire hivatkozik, vagy tőle ilyesmikre kér magyarázatot, arra vagy kiábrándítónak szánt lélektani-ideggyógyászati magyarázatot ad, vagy „ha segít, nem árt” alapon pozitívan áll az ilyen hiedelmekhez és élményekhez.

Másfelől, van olyan **lelkész**, aki egyes – a bibliai emberképpel nem összeegyeztethető – pszichoterápiái irányzatok elméleteivel együtt elutasítja *mindazt*, amit a pszichológia mint értékes leíró tudomány az emberi psziché működéséről és a pszichoszomatikus mechanizmusokról feltárt. Egyesek arra is hajlanak, hogy *minden* probléma mögött valami szellemi, természetfölötti (démoni vagy isteni) okot lássanak (ultraspiritualizmus).

Itt és most nem szükséges (ha egyáltalán lehetséges) annak elvi eldöntése, hogy az ateista vagy a teista tanácsadó él a teljes valóságban. A kérdés inkább az, hogy *feladata-e* a hivatásos szaktanácsadónak (vallástalan vagy hívő pszichológusnak, illetve a lelkésznek), hogy az ilyen helyzetben levőknek világnézeti útmutatást is adjon?

3.3. Az útmutatás etikai kihívása

Mivel a szaktanácsadó az exit vagy tranzit helyzetben levő kliens szabad és tudatos lelkiismereti döntését, illetve gyógyulását kívánja szolgálni, *ennek* a célnak az érdekében a tanácsadás része lehet bizonyos fokú és tartalmú iránymutatás. Ha maga a kliens távolodni akar korábbi, elhagyott vallási közösség eszmei világától, korábbi szellemi tekintélyszemélye alól fel akar nőni, akkor ebben bizonyos *információk, szempontok* közlése sokat segíthet. A konkrétumok azonban komoly etikai kihívás elé állíthatják a lelkigondozót, attól függően, hogy egyházi, állami vagy privát intézményben végzi a munkáját.

A klinikai **pszichológus** ugyanis hivatalos helyzetben foglalkozik a klienssel, és ez etikai okokból nem enged teret a világnézeti útmutatásnak vagy befolyásolásnak. Ha a pszichológus úgy dönt, hogy felhasznál ismeretterjesztő anyagokat ahhoz, hogy a kliens újragondolja korábbi hiedelemrendszerét, vagy felajánlja neki a sajátját vagy egy harmadikra hívja fel a figyelmét, annak jogi következményei is lehetnek. Előfordult már, hogy a hozzátartozók beperelték a pszichológust, mert úgy látták, hogy gyermekük miatta ismét az övékétől eltérő nézeteket tett magáévá. Vagy az adott vallási csoport perelte be azzal a váddal, hogy visszaélt hivatalos helyzetével és a kliens miatta tett magáévá az övékétől eltérő nézeteket.

A **lelkész** lehetőségei ebből a szempontból sokkal jobbak, hiszen pasztorálpszichológiai tevékenységének egyértelműen, hivatalosan is része a hitrevezetés, a hitben megtartás vagy továbbsegítés. A hozzátartozók például a keresztény lelkész vagy tanácsadó esetében eleve tudhatják, hogy a kliensnek milyen lelki irányba fog utat mutatni, ha erre sor kerül, sőt, az ilyen útmutatást el is várhatják tőle.

Ezért úgy tűnik, hogy *ha* az exit vagy tranzit helyzetben levőnek maradt vallási érdeklődése, hiedelemrendszerének csak egy részét akarja revideálni, és transzcendensnek tekintett élményeit olyannal akarja megbeszélni, akitől az ilyesmi elvileg és tapasztalatilag sem idegen, akkor az a tanácsadó tud neki a legjobban segíteni, aki egyházi vagy privát keretek között dolgozik, és pszichológiai-mentálhigiénés, illetve teológiai-vallástudományi képzettsége is van.

A hazai lehetőségekkel szemben angolszász területen már régóta megfelelő vallástudományi és valláskritikai segédanyagok állnak a civil és egyházi tanácsadók rendelkezésére, hiszen ez a kutatás egyidős az új vallási mozgalmak megjelenésével (1960-as évek).

3.4. Intézményes utógondozás

A tanácsadás az amerikai tapasztalatok szerint általában egy vagy több néhány órás találkozás. A legtöbb kliens azonban többet is igényel, mert szüksége van utógondozásra. Úgy tűnik, hogy a tanácsadásnak és az utógondozásnak *együtt*

eleve nagyobb esélye van arra, hogy a mentális, emocionális és spirituális poklot megjárt emberek újból helyes önértékeléssel és tisztuló, egészséges hittel kezdjenek új életet.

Az USA-ban az elmúlt két évtizedben a szükség nem véletlenül teremtette meg azokat az egyházi (felekezeti, felekezetközi és vallásközi) és privát tulajdonban levő rehabilitációs központokat, ahova egy hétvégére, egy hétre vagy hónapra is be lehet költözni, hogy a világtól távol legalább vázlatosan fel lehessen dolgozni a traumát. Az ilyen központokban a pszichológiai és vallástudományi képzettséggel is rendelkező tanácsadók sokrétű lelkigondozói feladatot képesek ellátni, méghozzá az egész szakma által elismert eredményességgel. Természetesen nem lehet, és nem is kell tőlük mindent szolgálaián átvenni, de igenis van mit tanulni. Remélhetőleg hazánkban is lesznek idővel olyan utógondozásra specializált intézmények, vagy ami még jobb, egyházi kisközösségek, csoportok, amelyek alkalmasak erre a szolgálatra.

Felhasznált szakirodalom

- AFF: Cults and Psychological Abuse – A Resource Guide (American Family Foundation, 1998)
- Arterburn, Stephen – Felton, Jack: Toxic Faith (Shaw, 2001)
- Engelman, Kim – McBean, Teresa: No More Running in Circles (Create Space, 2014)
- Enroth, M. Ronald: Churches that Abuse (Zondervan, 1992)
- Giambalvo, Carol: Exit-Counseling – How to Respond to Cult-Affected Loved Ones (American Family Foundation, 1991)
- Giambalvo, Carol: Exit-Counseling – A Family Intervention, 2nd ed. (American Family Foundation, 1995)
- Haack, Friedrich-Wilhelm: Ratschläge (Evangelische Presseverband, 1985)
- Hassan, Steven: Combatting Cult Mind Control (Park Street Press, 1990)
- Johnson, David – Vonderer, Jeff van: The Subtle Power of Spiritual Abuse (Bethany House, 2005)
- Lalich, Janja - Tobias, Madeleine L.: Captive Minds, Captive Hearts – Freedom and Recovery from Cults and Abusive Relationships (Hunter House Inc., 1994)
- Langone, Michael D. – Martin, Paul R.: Deprogramming, Exit Counseling, and Ethics – Clarifying the Confusion (In: *Christian Research Journal*, Winter 1993, page 46.)
- Ryan, Dale & Juanita: Distorted Images of God (Inter-Varsity Press, 2012)
- Singer, Margaret Thaler – Lalich, Janja: Cults in our Midst (Jossey-Bass, 1995)
- Watters, Randall: Deprogramming and Exit-Counseling: Are They for Christians? (In: *Bethel Ministries Newsletter*, Jan/Feb 1990)

Internet:

- American Family Foundation, Cultic Studies Association (csja.org)
- Christian Recovery International (christianrecovery.com)
- National Association of Spiritual Recovery (nacr.org)
- Spiritual Abuse Recovery Sources (spiritualabuse.com)